

МУЗИЧЕНКО О. В.,

кандидат юридичних наук,
консультант суду
(Верховний Суд),
доцент кафедри публічного права
(Київський університет
імені Бориса Грінченка)

КАРАНДАСЬ М. В.,

студент III курсу факультету
правничих наук
(Національний університет
«Києво-Могилянська академія»)

УДК 34.004

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.6.36>

ЕЛЕКТРОННЕ ПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ КОДЕКСІВ ТА МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ

Стаття присвячена дослідженню питання запровадження електронного провадження у процесуальні кодекси України та вирішенню практичних проблем, які постають при здійсненні такого провадження. Зосереджено увагу на вирішенні неузгодженостей у нормативно-правовій базі для покращення електронного провадження у всіх видах судочинства. Висвітлено питання визначення терміну «електронне судочинство» та інших термінів, які використовуються при роботі у електронному провадженні, проаналізовано їхню сутність. Зосереджено увагу на поточних змінах законодавства, які змогли забезпечити регулювання елементів електронного провадження. Взято до уваги міжнародний досвід та результати впровадження елементів електронного судочинства у Сполученому Королівстві, Литовській Республіці. Важливий акцент у статті зроблено на судову практику судів різних інстанцій щодо застосування елементів електронного провадження у конкретних справах, зокрема, що стосується дистанційного судового провадження за допомогою власних технічних засобів, а також можливості подання процесуальних документів в електронній формі. Окрему увагу приділено практиці касаційних судів, які вирішують проблеми застосування електронного судочинства.

Проведено аналіз наукових публікацій та думок українських практичних працівників, які розкривають проблеми роботи з елементами електронного судочинства. Виділено поточні проблеми, які існують в національному законодавстві, особливо у процесуальних кодексах. Здійснено аналіз законопроектів, що сприятимуть покращенню електронного судочинства у кримінальному провадженні. Виявлено низку прогалин, які мають місце у законопроектах з наведеного питання. На цій основі запропоновано внести аналогічні доповнення до інших процесуальних кодексів.

Зроблено висновок, що діюче українське законодавства, яке регулює висвітлене питання, потребує докорінних змін та покращення для легкої роботи учасників судового провадження з ним.

Ключові слова: дистанційне провадження, власні технічні засоби, електронне судочинство, відеоконференція.

Muzichenko O. V., Karandas M. V. Electronic proceedings in Ukraine through the prism of procedural codes and international experience

The article is devoted to the study of the introduction of electronic proceedings into the procedural codes of Ukraine and the solution of practical problems that arise in the implementation of such proceedings. Attention is focused on resolving inconsistencies in the legal framework to improve electronic proceedings in all types of judicial proceedings. The issue of defining the term "electronic justice" and other terms used in working in electronic proceedings is highlighted, their essence is analyzed. Attention is focused on the current changes in the legislation, which were able to ensure the regulation of elements of electronic proceedings. International experience and results of implementation of elements of electronic justice in the United Kingdom and the Republic of Lithuania are taken into account. An important emphasis in the article is placed on the judicial practice of courts of various instances regarding the application of elements of electronic proceedings in specific cases, in particular, regarding remote judicial proceedings with the help of own technical means, as well as the possibility of submitting procedural documents in electronic form. Particular attention is paid to the practice of cassation courts, which solve the problems of using electronic justice.

The analysis of scientific publications and opinions of Ukrainian practical workers, which reveal the problems of working with elements of electronic justice, was carried out. The current problems that exist in national legislation, especially in procedural codes, are highlighted. An analysis of draft laws that will contribute to the improvement of electronic justice in criminal proceedings has been carried out. A number of gaps in the draft laws on the above issue have been identified. On this basis, it is proposed to make similar additions to other procedural codes.

It was concluded that the current Ukrainian legislation, which regulates the highlighted issue, needs fundamental changes and improvements for the easy work of the participants in court proceedings with it.

Key words: *remote proceedings, own technical means, electronic court proceedings, video conference.*

Вступ. Після початку повномасштабної агресії Російської Федерації проти України судочинство опинилось у скрутному становищі через не можливість відправляти правосуддя безпосередньо у судах, неможливо було й проводити судові засідання через постійну неявку учасників та сторін процесу, а також через те, що матеріали справи залишились на тимчасово окупованих територіях, тому національне судочинство повернулось до вирішення питання повного розгляду справ у електронному форматі, водночас виникло багато питань щодо нормативного регулювання цього формату судового провадження.

Постановка завдання. Метою статті є розглянути інститут електронного судочинства в Україні через призму чотирьох процесуальних кодексів, світового досвіду та національної й міжнародної доктрини.

Результати дослідження. Питання проведення всього процесу судочинства у дистанційному форматі є дуже актуальним останні роки в Україні та світі, наприклад, через поширення гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 у світі або через часту зміну місця проживання особами- учасниками судового розгляду. Водночас важливо зазначити, що деякі країни впроваджували елементи «дистанційного» судочинства ще у минулому столітті. Так, наприклад, у Великобританії перші спроби запровадити електронне правосуддя починалися із 1980 років. У 2016 році наступним кроком стало проведення так званої цифрової реформи в судовій системі країни. Вона дала змогу учасниками брати участь у засіданнях дистанційно, за допомогою онлайн-зв'язку. Не так давно, а саме у 2018 році, в країні відбувся перший повністю віртуальний судовий процес,

в якому суддя, позивач і представник відповідача спілкувалися між собою через спеціальну «закриту» мережу, розроблену на замовлення Мін'юсту Сполученого королівства. Система «цифрового правосуддя» заснована на програмному забезпеченні «Skype» і являє собою особливу, призначену для користувача, мережу з обмеженим доступом [1].

Окремо слід виділити досвід Литовської Республіки. У Литві з 2013 року функціонує спеціальний портал – «e.teismas.lt», за допомогою якого можна звертатися до суду, подаючи процесуальні документи онлайн. Цей портал є прикладом електронного правосуддя. Зацікавлені особи можуть отримати доступ до порталу, використовуючи: 1) електронний підпис; 2) електронний банкінг; 3) посвідчення особи; 3) дані, отримані від суду. Починаючи з 2015 року в Литовській Республіці запроваджено можливість для учасників судового засідання брати участь у справі за допомогою відеоконференцзв'язку. Таким чином передбачено, що 1) відеоконференції можуть бути організовані при розгляді всіх категорій справ; 2) 18 судів мають стаціонарне обладнання для відеоконференцзв'язку, а ще 5 – мобільні установки. Також в Литві всі установи, де здійснюється тримання під вартою або відбування покарання, обладнано відеоконференцзв'язком [1].

Важливо зазначити, що Україна також не відстає від вищенаведених держав. Так, Законом України від 03 жовтня 2017 року № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» було прийнято нову редакцію до статті 212 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК), до статті 197 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК) та до статті 195 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС) [2], які були доповнені ідентичним текстом щодо провадження судових засідань через відеоконференцію. Також у 2019 році було опубліковане оголошення про створення та забезпечення функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (далі – ЄСІТС) з 01 березня 2019 року у складі 8 підсистем (модулів), у тому числі електронного суду, який мав забезпечити електронне судочинство, водночас через законодавчі прогалини та нарікання користувачів її запуск було відтерміновано [3].

Акцентуючи увагу на «дистанційній» формі судочинства треба звернути увагу й на правильне визначення дистанційного розгляду справи та всіх процесів, що стосуються цього питання. Так, в Рекомендації CM/Res (2009) 1 KM PE державам-членам від 18 лютого 2009 року визначено, що відповідно до п. 38 зазначених Рекомендацій «електронне правосуддя – це використання ІКТ (інформаційних та комунікаційних технологій) при відправленні правосуддя всіма зацікавленими сторонами в юридичній сфері з метою підвищення ефективності та якості державних служб, зокрема для приватних осіб та підприємств, що включає в себе електронний зв'язок і обмін даними, а також доступ до судової інформації», тому правильним визначення такої форми є електронне судочинство [4].

Однією з основних проблем електронного провадження є те, що воно не являє собою повністю цифровізовану роботу та комунікацію між учасниками процесу. Так, перепони для повного розгляду справи у цифровому форматі починаються з подачі позову до суду, наприклад, ч. 2 ст. 160 КАСУ передбачає, що позовна заява подається в письмовій, тобто паперовій формі позивачем або особою, якій законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб, ідентичними є положення ч. 2 ст. 162 ГПК та ч. 2 ст. 175 ЦПК, тобто вже з подачі позовної заяви не може бути реалізовано право на повний розгляд справи у електронному форматі [5; 6; 7].

Схожа проблема є й при поданні апеляційних та касаційних скарг, наприклад, приписи ч. 1 ст. 296 КАС, ч. 1 ст. 258 ГПК та ч. 1 ст. 356 ЦПК регламентують, що апеляційна скарга подається тільки у письмовій формі.

Важливо звернути увагу, що не тільки позовні заяви мають бути подані у письмовій формі, наприклад, згідно з ч. 1 ст. 152 КАС, ч. 1 ст. 139 ГПК та ч. 2 ст. 151 ЦПК заява про забезпечення позову також має бути подана у письмовій формі.

Також, слід відзначити, що приписи Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) у цьому аспекті є аналогічними вищезазначеним процесуальним кодексам інших видів правосуддя. Так, на практиці непоодинокими є ухвали про залишення без руху, наприклад, касаційних скарг через те, що вони подані лише в електронній формі та підписані електронним цифровим підписом, однак до суду не направлено письмового варіанту цієї скарги, разом з копіями оскаржуваних судових рішень (ухвали Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 08 листопада 2022 року у справі № 303/1425/18, від 17 травня 2022 року у справі № 573/1689/16-к тощо).

Виникає логічний висновок про те, що наведену проблему можна вирішити шляхом надання можливості подання процесуальних документів у електронній формі без надсилання письмового варіанту.

Однак, з'являється проблема щодо виготовлення копій процесуальних документів, які необхідно розіслати учасникам провадження, що не зареєстровані в системі електронного судочинства. На нашу думку, цей тягар не може бути покладено на суди, зважаючи на те, що процесуальні документи можуть бути досить великого обсягу, що призведе до невідповідних матеріально-технічних затрат суду з їх виготовлення та розсилання учасникам. Також, ця процедура потребує витрати значного часу, що також призведе до надмірного перевантаження працівників апаратів судів. Тому, це питання потребує врегулювання.

У цьому аспекті слід зауважити про те, що у Верховній Раді України знаходиться законопроект від 23 листопада 2022 року № 8219 «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи» (далі – законопроект № 8219), згідно з яким пропонується ст. 35 КПК доповнити положеннями про те, що процесуальні документи в електронній формі можуть подаватися учасниками справи до суду з використанням ЄСІТС та/або її окремих підсистем (модулів), а цьому разі учасник зобов'язаний надати доказ надсилання рекомендованим листом з повідомленням про вручення іншим учасникам справи, які не мають офіційної електронної адреси, копій надісланих документів із використанням ЄСІТС та/або її окремих підсистем (модулів). Якщо інші учасники справи мають офіційні електронні адреси, копії таких документів направляються вказаним особам з використанням ЄСІТС та/або її окремих підсистем (модулів) в електронній формі [8].

На нашу думку, такі законодавчі зміни позитивно вплинуть на вирішення проблеми щодо можливості подання процесуальних документів до суду в електронній формі не лише в кримінальному провадженні, а й в інших видах судочинства. Тому такі доповнення доцільно було б внести в ЦПК, ГПК та КАС.

Проблема з електронним судочинством постає й при реалізації принципу гласності, адже відповідно до ст. 8 ГПК, ст. 10 КАС та ст. 7 ЦПК будь-яка особа має право бути присутньою у відкритому судовому засіданні, водночас реалізація наведеного права є проблемною через те, що вільні слухачі не матимуть можливості брати участь у засіданнях через проблему їхньої ідентифікації та технічної можливості створення цифрового простору, де зможуть знаходитись сторони й учасники справи, а також вільні слухачі.

Вирішення проблеми пов'язаної з принципом гласності потребує покращення технічної можливості електронних ресурсів судової влади.

Ще однією технічною проблемою пов'язаною з використання електронного судочинства є подання доказів у встановлений строк та встановлений законом спосіб. Так, у справі № 204/2321/22 особа звернулася до суду шляхом подання апеляційної скарги безпосередньо на офіційну електронну адресу апеляційного суду, який залишив без руху апеляційну скаргу. Дослідивши матеріали справи Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду вирішив відійти від позиції інших касаційних судів та зазначив, що процесуальний закон не містить заборони на звернення до суду шляхом подання документів на електронну пошту суду, із підтвердженням особи, яка направляє таке звернення, за допомогою електронного цифрового підпису, а не тільки через ЄСІТС. Наведений приклад показує неузгодженість та неврегульованість питань пов'язаних з використанням електронного формату судочинства, що необхідно врегулювати законодавцю.

У зв'язку з вищевикладеним слід акцентувати увагу, що питання електронного провадження значно гірше врегульоване у кримінальному судочинстві на відміну від вищезазначених процесуальних кодексів. В першу чергу слід відміти про недосконалість положень КПК в частині правового регулювання здійснення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового провадження за допомогою власних технічних засобів учасників процесу, як однієї із складових електронного провадження.

Так, статтею 336 та пунктом 20-5 Перехідних положень КПК врегульовано порядок проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового провадження, однак зазначені приписи не передбачають можливості проведення судового засідання в режимі відеоконференції з використанням власних технічних засобів, на відміну від цивільного, господарського та адміністративного судочинства.

Водночас, внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» передбачена можливість проведення судового засідання в режимі відеоконференції під час трансляції з іншого приміщення, яке знаходиться поза межами приміщення суду, з використанням власних технічних засобів у цивільному, господарському та адміністративному процесах. Аналогічні правові норми закріплено Порядком роботи з технічними засобами відеоконференцзв'язку під час судового засідання в адміністративному, цивільному та господарському процесах за участі сторін поза межами приміщення суду, затвердженим наказом Державної судової адміністрації України від 23.04.2020 № 196. Система відеоконференцзв'язку – комплекс технічних засобів та програмного забезпечення (за посиланням на офіційному веб-порталі судової влади України vkz.court.gov.ua) або інші доступні суду та учасникам судового процесу засоби, що забезпечують проведення судових засідань у режимі відеоконференцзв'язку та відповідають вимогам законодавства. При цьому за вказаним посиланням можливе проведення судового засідання в режимі відеоконференції за допомогою програмного забезпечення EasyCon [9].

У цьому аспекті Михайленко В. В. ще до початку повномасштабного вторгнення рф на територію нашої держави слушно зауважувала про те, що кримінальне провадження здійснюється в таких же умовах об'єктивної реальності, як і інші види судочинства. Отже, фактори, які зумовлюють впровадження і активізацію застосування власних технічних засобів учасників, мають враховуватися і при розгляді заяв, скарг і клопотань у кримінальному провадженні. Тому, незважаючи на те, що таке прямо не передбачено КПК, суди і слідчі судді організовують судові засідання з використанням власних технічних засобів як під час судового розгляду, так і на досудовому розслідуванні [9].

З початком же активних бойових дій на території нашої держави Рада суддів України ухвалила рішення № 9, відповідно до п. 10 цих рекомендацій, якщо за об'єктивних обставин учасник провадження не може взяти участь в судовому засіданні в режимі ВКЗ за допомогою технічних засобів, визначених КПК, як виняток, слід допускати участь такого учасника в режимі ВКЗ за допомогою будь-яких інших технічних засобів, в тому числі і власних. У разі, якщо провадження розглядається колегіально і колегія суддів не може зібратись в одному приміщенні, то допустимий розгляд справ з різних приміщень судів, в тому числі з використанням власних технічних засобів.

Крім того, Верховний Суд у пункті 7 листа від 03 березня 2022 року № 2/0/2-22 «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» рекомендував у випадках, якщо через об'єктивні обставини учасник кримінального провадження не може брати участь у засіданні в режимі відеоконференцзв'язку за допомогою технічних засобів, визначених КПК України, як виняток можна допускати участь такого учасника в режимі відеоконференцзв'язку за допомогою інших засобів, при цьому треба звернути увагу на роз'яснення такому учаснику його процесуальних прав та обов'язків.

Водночас судова практика з цього питання є неоднозначною. Так, у деяких рішеннях суд за результатами розгляду клопотань про забезпечення участі в судовому засіданні в режимі відеоконференції за допомогою власних технічних засобів у системі «EasyCon»

на сайті vkz.court.gov.ua. задовольняє такі клопотання, наприклад, у ухвалях Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 08 серпня 2022 року у справі № 629/275/19 та від 03 жовтня 2022 у справі № 740/1179/19.

Натомість є рішення і про відмову в проведенні відеоконференції за допомогою власних технічних засобів з посиланням на те, що здійснення судового провадження в режимі відеоконференції з використанням програмного забезпечення «EasyCon» поза межами приміщення суду позбавить можливість суд виконати вимоги ст. 342-345 КПК (див., наприклад, ухвалу Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 15 вересня 2022 у справі № 991/3285/22).

На сьогоднішній день у Верховній Раді України знаходиться законопроект № 8219. Проектом передбачено внесення доповнень до ст. 336 КПК згідно з якими «учасник кримінального провадження подає клопотання про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду не пізніше ніж за п'ять днів до судового засідання. Копія клопотання в той самий строк надсилається іншим учасникам кримінального провадження. Учасники кримінального провадження беруть участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів та електронного цифрового підпису згідно з вимогами Положення про ЄСІТС та/або положень, що визначають порядок функціонування окремих підсистем (модулів) ЄСІТС. Ризики технічної неможливості участі в відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів, переривання зв'язку тощо несе учасник кримінального провадження, який подав відповідне клопотання. У випадку технічної неможливості участі в відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів, переривання зв'язку в учасника, участь якого є обов'язковою, суд відкладає судовий розгляд. Якщо технічна неможливість участі в відеоконференції поза межами приміщення суду з суд, використанням власних технічних засобів, переривання зв'язку мають ознаки зловживання правом з метою затягування судового розгляду, суд своєю вмотивованою ухвалою може позбавити учасника права участі в відеоконференції поза межами приміщення суду з використанням власних технічних засобів у цьому кримінальному провадженні. Суд може постановити ухвалу про участь учасника кримінального провадження у судовому засіданні в режимі відеоконференції в приміщенні суду, визначеному судом. Допит свідка, потерпілого, спеціаліста може здійснюватися у судовому засіданні в режимі відеоконференції виключно в приміщенні суду, визначеному судом».

Така законодавча ініціатива щодо можливості використання власних технічних засобів учасниками кримінального провадження в цілому оцінюється позитивно. Зокрема, зазначається, що розгляд деяких кримінальних проваджень у розумні строки є фізично можливим лише за умов використання ВКЗ, у тому числі із застосуванням власних технічних засобів. Так, судді стикаються з вимушеними тривалими перервами у судовому провадженні через перебування обвинувачених, свідків, експертів на тимчасово окупованих територіях, неможливість допиту свідків, експертів через невстановлення їх фактичного місцезнаходження, внутрішнє переміщення осіб тощо. При цьому не зупиняються строки притягнення до кримінальної відповідальності, що буде згодом підставою для звільнення від кримінальної відповідальності. Саме тому вкрай важливим є використання будь-якої можливості (навіть із застосуванням власних технічних засобів, платформ Zoom, месенджерів тощо) забезпечити участь обвинуваченого, свідка, експерта, які перебувають на окупованій території або не мають можливості дістатись приміщення суду з інших причин. Ба більше – безпідставна відмова у задоволенні клопотань про участь у судових засіданнях із використанням власних технічних засобів може гіпотетично призвести до неможливості у майбутньому допитати таких свідків, експертів тощо [10].

Водночас, пропонується надати можливість розгляду судьями проваджень з приміщень інших судів у зв'язку з тим, що на значній частині території України відбуваються активні бойові дії. Тому робота судів, що знаходяться поблизу проведення бойових дій є значно ускладненою або навіть не реальною через неможливість забезпечення безпеки суддів, пра-

цівників апарату та учасників провадження [10]. Слід відзначити, що така ідея є актуальною. При цьому заперечення проти здійснення правосуддя суддями, які перебувають у приміщеннях інших судів, тобто дистанційно, зводяться до виникнення сумнівів у їх неупередженості та забезпеченні ними таємниці нарадчої кімнати, що є досить сумнівними аргументами.

Важливо звернути увагу й на інші технічні проблеми, що зустрічаються при роботі з електронним форматом судочинства, зокрема: у разі надходження до суду документів неможливо ідентифікувати електронний цифровий підпис фізичної або юридичної особи, електронні адреси сторін для впевненості у тому, що кореспонденція суду дійде саме до адресата, а не до іншої особи, а також неможливо впевнитись, що вказані особи (фізичні, юридичні) дійсно існують, а не вигадані позивачем; незрозуміло, яким чином суд повинен ознайомлювати учасників процесу з матеріалами електронної справи у процесі надходження таких заяв, не врегульоване питання, яким чином мають долучатися до матеріалів електронної справи документи, які надійшли у паперовому вигляді під час судового засідання, якщо сканування цих документів можна зробити лише після судового засідання. Після сканування паперових документів до електронної справи незрозуміло, де їх зберігати, не врегульовано, яким чином електронна справа повинна передаватись до судів вищих інстанцій в разі надходження апеляційної та касаційної скарги та коло інших проблем [11].

Висновки. Отже, електронне судочинство в Україні перебуває на початковому етапі. Існування та функціонування його прямо залежить не тільки від юридичного підґрунтя, а й від фактичної можливості українських судів провадити судочинство за допомогою цифрових програм та гаджетів, тому необхідно забезпечити суди всім необхідним обладнанням для функціонування електронного варіанту судочинства, а також змінити процесуальні кодекси в частині надання можливості всім учасниками судового розгляду подавати всі процесуальні документи та приймати участь у судових засіданнях в режимі онлайн. Вважаємо, що запропоновані в розглянутому нами законопроекті № 8219 доповнення до приписів КПК щодо можливості подання процесуальних документів до суду в електронній формі є позитивними, а тому їх слід внести до інших процесуальних кодексів. Крім того, вказаний законопроект надає змогу учасникам кримінального провадження брати участь у розгляді справ в режимі відеоконференції за допомогою власних технічних засобів, що безумовно сприятиме оперативності розгляду кримінальних проваджень та дотримання розумних строків їх розгляду.

Список використаних джерел:

1. Дистанційне правосуддя – виклик для сучасної демократії | Центр демократії та верховенства права. Центр демократії та верховенства права. URL: <https://cedem.org.ua/analytics/dystantsijne-pravosuddia/> (дата звернення: 25.11.2022).
2. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів (Розділи 1-3) : Закон України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII : станом на 26 трав. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#Text> (дата звернення: 25.11.2022).
3. Газета «Голос України». 2019. 1 берез. URL: <https://vn.arbitr.gov.ua/dsa/pres-centr/news/657720/> (дата звернення: 25.11.2022).
4. Рекомендація CM/Рес (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки : Рек. Ради Європи від 17.11.2010 р. № (2010)12. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a38#Text (дата звернення: 25.11.2022).
5. Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс України від 06.07.2005 р. № 2747-IV : станом на 6 листоп. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 25.11.2022).
6. Господарський процесуальний кодекс України : Кодекс України від 06.11.1991 р. № 1798-XII : станом на 6 листоп. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

7. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV : станом на 6 листоп. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 25.11.2022).

8. Проект Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо забезпечення поетапного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи : Проект Закону № 8219. URL: <https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-vnesennya-zmin-do-kriminalnogo-protsestualnogo-kodeksu-ukraini-shchodo-zabezpechennya-poetapnogo-vprovadzhennya-edinoi-sudovoi-informatsiyno-telekomunikatsiynoi-sistem> (дата звернення: 01.12.2022).

9. Михайленко В. Дистанційне правосуддя або використання власних технічних засобів для участі у судовому засіданні у кримінальному провадженні. URL: <https://justtalk.com.ua/post/distantsijne-pravosuddya-abo-vikoristannya-vlasnih-tehnicnih-zasobiv-dlya-uchasti-u-sudovomu-zasidanni-u-kriminalnomu-provadhenni>. URL: <https://justtalk.com.ua/post/distantsijne-pravosuddya-abo-vikoristannya-vlasnih-tehnicnih-zasobiv-dlya-uchasti-u-sudovomu-zasidanni-u-kriminalnomu-provadhenni> (дата звернення: 01.12.2022).

10. Сікора К. ВКЗ у кримінальному процесі і воєнний стан – як це працює, проблемні питання, чим корисна практика?. *Судебно-юридическая газета*. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/247392-vkz-u-kriminalnomu-protsesi-i-voyenniy-stand-yak-tse-pratsyuje-problemni-pitannya-chim-korisna-praktika> (дата звернення: 01.12.2022).

11. Вербіцька М., Гоголь А. Деякі аспекти запровадження електронного судочинства. *Юридичний науковий електронний журнал*. URL: <http://www.lsej.org.ua/index.php/nomeri-zhurnalu/2-uncategorised/114-4-2019-ukr> (дата звернення: 25.11.2022).

